

בירורי נוסח, ביאור וייחוס בקטעי קומפוזיציות פייטניות לשמיני עצרת מן הגניזה

יהושע גרנט

הקורפוס רחב ההיקף הנדפס במאמרו של מ' ראנד 'פיוטים לשמיני עצרת פרי עטו של אלעזר בירבי קיליר' רב עניין הוא, ויש בו משום המחשה נוספת ל'חזיון השפע של פיוטי הגניזה', כלשונו של מנחם זולאי.¹ הרבה מאותו השפע עודנו נחבא אל עליהן הבלים של גניזות קהיר ומצפה לצאת לאור. ואכן, התקנתם לפרסום של טקסטים 'חדשים' עודה משימה מרכזית ביותר בחקר שירת הקודש העברית הקדומה, משימה מורכבת ומאתגרת עד מאוד. יש לברך אפוא על עצם פרסומו של הקורפוס הנזכר ולהודות למהדיר על פועלו הרב. עם זאת, יש לציין כי מכמה בחינות ספק אם במסגרת הפרסום הזה זכו האתגרים שמעמיד הקורפוס למענה שלם. להלן אבקש להעיר בקצרה על נקודות הטעויות ליבון בשלושה תחומים עיקריים: קביעת הייחוס, בירור הנוסח והצעות הביאור.

במסגרת המאמר הנזכר נדפס כאמור סך נכבד של פיוטים, כולם תחת הכותרת 'פרי עטו של אלעזר בירבי קיליר' ('by El'azar be-rabbi Qillir'). יצירות קליריות בבירור אכן כלולות בהם,² אבל דומה שייחוסן לקלירי של יצירות אחרות הנדפסות לצדן מעורר קשיים בלתי מבוטלים, כמפורט להלן, סעיפים ז, י, טז. אמנם, במסגרת ההדרת יצירותיו של מחבר מסוים אין מניעה – ולעתים אף מתבקש – לפרסם גם טקסטים שאין לייחס לו בוודאות. ואולם, ראוי להבחין הבחנה מדויקת ככל הניתן בין 'פרי עטו' של המחבר

* בעקבי מאמרו של מ' ראנד, 'פיוטים לשמיני עצרת פרי עטו של אלעזר בירבי קיליר', גנזי קדם, ג (תשס"ז), עמ' 9*–99*. במהלך התקנת המאמר נזקקתי לבחינתם של כמה קטעי גניזה המצוינים להלן. בצילומיהם המקוונים של כתבי היד השמורים בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק עיינתי באתר האינטרנט של קרן פרידברג לחקר הגניזה; בצילומיהם של שאר כתבי היד עיינתי במכון לתצלומי כתבי היד העבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. על הערות לגרסאות מוקדמות של המאמר אני מודה למורת פרוץ' שולמית אליצור וכן לפרופ' ירחמיאל ברודי, ד"ר טובה בארי, מר נועם מזרחי וגב' שגית בוטבול.

1 מ' זולאי, ארץ ישראל ופיוטיה, מחקרים בפיוטי הגניזה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 65.
2 לסקירה תמציתית המונה אמות מידה לייחוס טקסטים פייטניים לקלירי ראה: ש' אליצור, רבי אלעזר בירבי קליר – קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 19–21 (סקירה של קורפוס הקדושתאות לחג השבועות, אך עיקריה תקפים גם לכל קורפוס אחר).

לבין מה שאין יסוד מספיק לכנותו כך. לליבונן הממצה של בעיות הייחוס נודעת חשיבות מכרעת, כידוע, וכפי שציין עזרא פליישר: 'ברמה המחקרית – אלה בעיות קרדינליות, מפני שרק על פי הכרעה נכונה בהן ניתן לקבוע דיוקן ייחודי למשורר נתון, וברמה מכלילה יותר – גם מוקדם ומאוחר בתולדות הפיוט'.³

לאורם של כמה נימוקים כבדי משקל נראה כי את אחד הטקסטים הנדפסים בקורפוס שלפנינו יש לייחס לפייטן דגול שפעל מאות שנים לאחר הקלירי, רב סעדיה גאון, כמפורט בסעיף ז. הדיון בייחוסו של הטקסט נכרך כאן בדיון בנוסחו ובביאורו, מתוך שימת לב לאופיים הסעדיאני של כמה מלשונותיו (סעיפים ז, ח, ט); גם בהמשך המאמר שלובים הדיונים בנוסח ובביאור זה בזה, מדרך הטבע. בכמה מסעיפי המאמר נדונים מקומות שבהם ראוי היה כמדומה לפענח את כתבי היד אחרת מכפי שפוענחו (סעיפים א, ג, יא, יב, יג, יד).⁴ במקרים אחרים, שבהם נראה כי כתב היד פוענח כראוי, נוקד הטקסט באופן שקשה להולמו מבחינה סגנונית (סעיפים ג, יז). זאת ועוד, בכמה מקרים הוצע לטקסט ביאור מוקשה, לעתים בהשפעת העברית בת ימינו, ככל הנראה (סעיפים א, ב, יד, יז), אף שניתן לבארו באורח סביר יותר על רקע האידיומטיקה של לשון חז"ל (סעיפים ג, ה) או של לשון הפיוט הקדום (סעיפים ב, ח).⁵ כמו כן, כמה מן ההדורים בהתקנתו של אחד הפיוטים מתיישרים מכוחו של עד נוסח חשוב שלא נזכר במאמר (סעיפים ג, ד, ו).

בהערות המוצגות להלן אין דיון ממצה בכל פרטי המאמר המקיף שלפנינו; בחרתי לדון בנקודות שנראו לי מובהקות וטיפוסיות במיוחד. אני תקווה כי בביורם אלה יהיה כדי לסייע בהבנת הטקסטים שלפנינו לאשורם, ואולי אף תסתעף מהם הארתמה על כמה פרטים בלשון הפיוט לרבידה ועל דרכי ההתמודדות עם האתגרים שמציבים הטקסטים הפייטניים הקדומים בפני המבקש להגיע אל חקרם.⁶

3 ראה: ע' פליישר, "ד"ש מגלקסיה רחוקה" (רשימת ביקורת על: אליצור, שם), הארץ ספרים, 395 (20.9.2000), עמ' 18.

4 לתיקוני קריאה נוספים ראה להלן, סעיף י; להלן, הערה 96.

5 ראה עוד להלן, הערות 71, 80, 81.

6 ועיין בדבריו הפרוגרמטיים של מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' סב: 'מהדורת טכסטים מפיוטי ימי הביניים, אינה סתם "מלאכה", כפי שנוהגים לכנותה החכמים בעיניהם, אלא יש עמה חכמה ותבונה ושיקול דעת, ובראש ובראשונה: מצפון ואורך רוח'.

א. עמ' 40* טורים 32–33:

'[ט]בור בית ישיבה / עודו בסוד [ח]שיבה / טעם חשתו לשאבה / [ל]שמחת בית
השאבה.'

ובביאור: 'בשעה שהמקדש עדיין לא היה קיים ורק עלה במחשבה כבר תכננת... שתתקיים
בו שמחת בית השואבה.'

דברים שקדמו לבריאה או 'עלו במחשבה' נזכרים לא פעם בטקסטים פייטניים קדומים,⁷
אך בהקשרים אלה אין ננקטות לא לשון 'סוד' ולא לשון 'חשיבה'. יתר על כן, שם הפעולה
'חשיבה', הרווח כידוע בעברית בת זמננו, איננו מתועד כלל בעברית הקדומה, ותצורתו,
תצורת 'קטילה', אף איננה נמנית עם המשקלים שחיבבו פייטנים קדומים בגזורם צורות
חדשות. ההשלמה והפירוש נראים אפוא מוקשים למדי, ולמעשה אף המהדיר עצמו ציין
על אתר כי 'הליקוי הקטן מקשה על הפירוש'. לאור הנתונים הנזכרים, אולי מוטב היה
להותיר את הדברים ב'צריך עיון'.⁸ דומה כי נקודת מוצא לביאור ולשחזור מסתברים
יותר ניתן לגלות בלשונו של הקלירי בסילוק מקדושתא לראש השנה: 'אֲשָׁרִי לְמִטָּה
שְׂכִינָה / בְּסוּד חֲמֶשֶׁת זְקָנֵי וְעַד אֲשֶׁכּוֹנָה / אֵיתָם לְקִדְשׁ קִידוּשׁ רֹאשׁ הַשָּׁנָה'. 'בְּסוּד'
כאן עניינו 'בוועד', 'בהתוועדות': בחבר חכמי בית הדין.⁹ אם נשוב למחרזת שלפנינו,
הצירוף '[ט]בור בית ישיבה' שבו היא נפתחת רומז לחכמי הסנהדרין.¹⁰ את הטור הבא אני
מציע להשלים אחרת: 'עודו בסוד [י]שיבה', כלומר: בשעה שהם, חברי הסנהדרין, עדיין
מקובצים בצוותא חדא, והדברים מכוונים כנראה להתכנסותה של ההנהגה הרבנית של
בני ארץ ישראל בירושלים בחג הסוכות.¹¹ ניתן להשוות זאת ללשונו של ינאי המתאר את
הסנהדרין: 'דומים בוועד ישיבה / כגורן עגולה חצויה ומיושבה'.¹²

- 7 לסוגיה זו מוקדשת עבודת הדוקטור שלי, הנכתבת בהדרכתה של פרופ' שולמית אליצור.
- 8 כפי שהעיר באורח פרוגרמטי שרגא אברמסון: 'מוטב לסתום מאשר לפרש בדוחק'; עיין: רבי שמואל הנגיד, כךמשלי, מהדורת ש' אברמסון, תל-אביב תש"ח, 'כמה דברים מאת המהדיר'.
- 9 ראה: י' יהלום וב' לפיר, "מי לא ייראך מלך" – סילוק קלירי אבוד לראש השנה, לאות זיכרון – מחקרים בשירה העברית ובמורשת ישראל, ספר זיכרון לאהרן מירסקי, בעריכת א' חזן וי' יהלום, רמת-גן תשס"ז, עמ' 150. ראה גם כמה טורים לפני כן (שם, עמ' 149): 'אֵיתָם אֲסָקִים בְּכָל וְעֻדָם' (והשווה להערה הבאה).
- 10 השווה: ש' אליצור, פיוטי רבי פנחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 726, טור 20, ושם בביאור. הצירוף 'טבור בית ישיבה' מעין סמיכות נרדפים הוא, ואולי הוא מכוון הן לסנהדרין הן לנושאי כליה או לנושאי משרות נוספות בישיבת ארץ ישראל.
- 11 ראה: אליצור, שם, עמ' 223–224; והשווה גם: שם, עמ' 233, הערה 52, להוראתו המקורית של הצירוף 'סוד העיבור'.
- 12 ראה: צ"מ רבינוביץ, מחזור פיוטי רבי ינאי לתורה ולמועדים, ירושלים תשמ"ז, ב, עמ' 45 (והשווה לעיל, הערה 9).

ביאורו של הטור הבא מעורר קושי מסוים. מעיון בכתב היד עולה כי תיבה אחת ניתן לפענח אחרת מאשר במאמר, ואף נראה להציע השלמה שונה בטור שלאחריו: 'טעם חֶשְׁקוֹ (או: חֶשְׁקוֹ) לְשִׂאָבָה / [בְּ]שִׂמְחַת בֵּית הַשִּׂאָבָה'.¹³ הצירוף 'בית (ה)שואבה' נדרש בירושלמי (סוכה ה א, נה ע"א [עמ' 653]): 'למה נקרא שמה בית שואבה, שממש שואבים רוח הקודש, על שם "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה"'. בדרשה זו נרמזת כנראה תפיסתו של הלל הזקן בדבר רוח הקודש הנחה על העולים לרגל, וכך 'נשאבת' על ידם באותו מעמד.¹⁴ כידוע, דברי תורה נמשלו במים;¹⁵ ואכן מצינו גם גרסה אחרת לדרשה זו, שעל פיה נשאבות בשמחת בית השואבה אף 'חכמה ותורה': 'ולמה נקרא שמה בית השואבה, ששם היו שואבין רוח הקדש וחכמה ותורה לעולם. שנאמר "ושאבתם מים בששון"'.¹⁶ לשון 'טעם' עשויה לציין בפיוטים את דברי התורה.¹⁷ מסתבר אפוא כי צמד הטורים שלפנינו מדבר ב'שאיבתם' של דברי התורה האהובים¹⁸ בשמחת בית השואבה, ונראה כי הדברים עולים בקנה אחד עם אֶזְכוּר התכנסותה של הסנהדרין בתחילת המחרות.

ב. עמ' *51, טור 17:

'תוֹדִיעַ לְכָל קִיְצָבוֹ אֲשֶׁר הוּא קְעוּמָק מִיָּם'.

13 מדובר בכ"י בית המדרש לרבנים בניו יורק JTS ENA 3124.14; קשה להבחין בין האותיות קו"ף ות"ו בקטע גניזה זה, שכתובתו מרושלת וחפוזה באופן כללי (ייתכן שהפענוח 'טעם חשתו לשאבה' אפשרי אף הוא, אך קריאה זו מוקשה ביותר).

14 עיין: א"א אורבך, חז"ל – פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשמ"ב, עמ' 514.

15 ראה, לדוגמה: מכילתא דר' ישמעאל, מסכתא דויסע, א (עמ' 154).

16 רות רבה ד, יב, מהדורת מ"ב לרנר, עמ' 116. באחד מעדי הנוסח חסרות המילים 'רוח הקודש'.

17 השווה, לדוגמה: 'טעם לְקִיְצָבוֹ פְּצָתִי אֲנֹכִי' / 'קָרָה בְּתַתִּי הִישְׁמַעְתִּי אֲנֹכִי' (ש' אליצור, קדושה ושיר – קדושתאות לשבתות הנחמה לרבי אלעזר בירבי קליר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 61); 'טוב טעם וְדַעַת לְהִשְׁכִּילָהֶם... בְּהַגְלוֹתוֹ לְסִיְנֵי עֲלֵיהֶם' (אליצור [לעיל, הערה 2], עמ' 131). נראה כי יסודו של שימוש זה בלשון 'טעם' בהוראת 'צו, פקודה' בארמית המקראית (הערת מורת' פרופ' שולמית אליצור). הוראה זו מוחלת בפי פייטנים על מצוות האל ועל דבריו בכללם, הכלולים במקרא בכלל ובתורה בפרט. השווה גם: זולאי (לעיל, הערה 1), עמ' 334, 394.

18 השווה, לדוגמה: 'לאהבי וורתך' (תהלים קיט, קסה), 'תורתך אהבת' (שם, שם, קסג). וללשון השווה: 'רְחֵבָה מִנִּי יָם חֶשְׁקוֹ' (אליצור [לעיל, הערה 2], עמ' 166). הצירוף 'טעם חֶשְׁקוֹ' הוא סמיכות תיאור (דבריו – או ציוויו – החשוקים). ראוי להעיר כאן על לשון 'שאיבת טוב טעם (או: טעם טוב)' המופיעה בסדר הפסוקים הקלירי לטל 'איילות טל למחנניו יחוסן'. בעד נוסח אחד מן הגניזה לפיוט זה מופיע הטור: 'טל טעם טוב בשוש שאב' (ראה: צ' מלאכי, בנועם שיח – פרקים בתולדות ספרונת, לוד תשמ"ג, עמ' 119), אך בנוסח הפיוט הכלול במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית, אשר ביסודו עד נוסח אחר מן הגניזה, מופיעה הגרסה החלופית: 'טל טוב טעם במשוש שאב'.

ובביאור: 'קצב הספקת המזון של העץ הוא אינסופי, כמעין מים עמוק'. נראה כי לשון 'קצב' משמשת בדברי הביאור ברוח הוראתה בעברית בת ימינו (לשון מקצב, 'pace' באנגלית). אמנם דומה שמוטב לבארה על פי שימושה של לשון זו בהוראת 'שיעור', 'מידה', שיסודו בלשון המקרא ('מדה אחת וקצב אחד', מלכים א' ו, כה; ז, לז), שימוש לשון הרווח בעברית הפייטנית. ברקע התיאור שאליו משתייך הטור הזה עומדים (כפי שמציין המהדיר אל נכון) דברי האגדה המובאת בירושלמי (ברכות א א, ב ע"ג [עמ' 3]): 'עץ חיים מהלך חמש מאות שנים... וכל פילוג מי בראשית מתפלגין מתחתיו'. משמע הטור שלפנינו הוא אפוא: אורכו של העץ משתרע עד לעומק התהום שבה טמונים 'מי בראשית', עד לשם מרחיקים שורשיו. מאלפת הקבלת הטור הזה ללשון הסילוק מן הקדושתא הקלירית לסוכות 'ארחץ בנקיון כפות'. תחילת הסילוק הזה מוקדשת לישראל היושבים בסוכה: 'כִּי עָמִי קִיְמוּ מִצְוֹתֶיהָ / בְּמִדּוֹתֶיהָ וּבְקַצְבוֹתֶיהָ'. בהמשכו מתוארת הטובה המזומנת למקיימי המצוות לעתיד לבוא, ובהקשר זה מופיע תיאור של עץ החיים המופלא בהיקפו שתחתיו עתידים הצדיקים לשבת, תיאור המקביל במידה רבה לזה הכלול בפיוט שלפנינו: 'אֲבָל [קָצֵב] עֲנֵפֵי אֵין בְּמִדָּה לְהַעֲלוֹת / וְעַל יוֹבֵל שְׁרָשֵׁי פְּעוּלוֹת / וְכָל מִי בְּרָאשִׁית מָנוּ נִפְעָלוֹת'.¹⁹

ג. עמ' 54* טורים 57–58:

'עֲנֵן לְהִרְאוֹת קֶשֶׁת בְּכָל מְרָאוֹת ע[...]. / <...> מְלֻזֵן בְּדִקְדוּקָה תְּבַנִּית דְּמוֹת סְכִייתָה'.

ובביאור: 'הליקוי בסוף הטור דלעיל מקשה על הפירוש, אך נראה שעניין הטור הוא שהקשת היא אות שתבנית דמות מראיתה המדויק מבטיח לעולם שלום מפני כעס ("לזון"). לזון: כנראה כמו "לצון" ועניינו כעס'.

בחנית עד הנוסח שעליו נסמך המהדיר²⁰ מעלה כי ניתן לפענח בו את התיבה האחרונה בראשון מצמד הטורים המצוטט, היא התיבה 'עין', שבה גם נפתח הטור העוקב, כדרכם של פיוטים משורשרים מעין פיוט זה. הדעת נותנת אפוא כי עלינו לקרוא: '...בְּכָל מְרָאוֹת

19 ד' גולדשמידט וי' פרנקל, מחזור סוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשמ"א, עמ' 128, 130. בנוסח הפנים שם: 'מנין ענפיו', אך כל עדי הנוסח לבד משניים גורסים 'קצב ענפיו'. ושמה גם יש כאן הד ספציפי לקצבי הרים' הנוטעים בתהום, על פי יואל ב, ו-ז: 'אפפוני מים עד נפש תהום יסובבני... לקצבי הרים ירדתי' (הערת מר נועם מזרחי).

20 מדובר בקטע גניזה השמור בספריית האוניברסיטה של קימברידג' וסימונו: TS H 7.27.

עין / עין] מלזון (או: מלזון) בְּדָקוּקָה...! אכן, הצירוף 'זן (או: הזין) עינו' בהוראת 'התבונן' מתועד היטב בלשון חכמים,²¹ ואין 'לשחזר' כאן אפוא מילה שלא נרשמה מעולם ('לזון'). והנה, מתברר כי לפיט שלפנינו יש יעד נוסח נוסף, בקטע גניזה שאיננו מצוין במאמר שלפנינו, ובו גרסאות והשלמות חשובות;²² הפיוט אף נדפס על פיו בחוברת לשיעור באוניברסיטה העברית שערך יוסף יהלום.²³ הכתיבה בכתב יד זה הדורה, בניקוד טברני מלא, והטור דנן אכן נקרא בו בבירור בכתיבו ובניקודו: 'עין] מלזון בְּדָקוּקָה תְּבַנֵּית דְּמוֹת סְכִייתָה'.

בעניינו של הטור הזה, השולל את ההתבוננות בקשת (השווה: בבלי, חגיגה טז ע"א: 'כל שלא חס על כבוד קונו רתוי לו שלא בא לעולם, מאי היא, רבי אבא אמר, זה המסתכל בקשת'), אבקש לדון בפירוט במקום אחר.

ד. עמ' 55* טור 64:

מְזַג <גְּזַג> לְמַזְג כֹּל יְבֻעוֹת עֲלִיוֹנִים לְתַחְתּוֹנִים'.

ובביאור: 'יבעות: מבועים. גזרון המילה מן השורש "נבע" נראה בעליל, אך צורות שמניות עם התחילית "ר-" נדירות בעברית, כולל לשון הפיוט. ואולי יש להשוות עם "ינבוע" הערבית'.

בחינת עד הנוסח שעליו נסמך המהדיר²⁴ מעלה כי יש לקרוא בו ככל הנראה 'כל

21 ראה: מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת גן תשמ"א, עמ' 148–149 (תודתי תונה

לד"ר בנימין אליצור מן האקדמיה ללשון העברית בירושלים על ההפניה למקור זה); ועיין עוד להלן בפנים.

22 מדובר בכ"י בית המדרש לרבנים בניו יורק ENA 1235.1. את כתב היד הזה איתרתי בסיועה האדיב כתמיד

של ד"ר שרה כהן מן המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה ע"ש פרופ' עזרא פליישר ז"ל, שעל יד האקדמיה

הלאומית הישראלית למדעים, והוא שימש גם בקביעת נוסח הפיוט במסגרת מפעל המילון ההיסטורי

ללשון העברית. כתב היד נראה קדום למדי וכתבתו מפוארת (ניכרים בו סימני שרטוט השורות); ניקודו

מעורר עניין וצריך עיון לעצמו.

23 אף זאת מסרה לי ד"ר כהן על פי רישומי המפעל ע"ש פליישר (ראה לעיל, הערה 22). במסגרת זו פרסם

יהלום את כלל הרהיטים משבעתת הגשם הקלירית 'אף ברי' הנדפסים בעמ' 50*–57* במאמרו של ראנד.

ראה: שירת בני ארץ ישראל בתקופה הביזנטית ועד כיבושי הצלבנים – חומר לשיעור של י' יהלום,

ירושלים תשנ"ז, עמ' 68–69. מדובר בפרסום גולמי, בלא חילופי נוסח או ביאור ואף בלא ציון עדי הנוסח.

מהשוואת הטקסט הנדפס שם לכתבי היד עולה כי יהלום התבסס הן על כ"י קימברידג', שעליו הסתמך

ראנד (ראה לעיל, הערה 20), הן על כ"י ניו יורק, שאותו ראנד איננו מזכיר (ראה לעיל, הערה 22). עם זאת,

גם במקומות שבהם מבוסס הנדפס שם על כ"י ניו יורק סוטה ניקודו לעתים תכופות למדי מן הניקוד

שבכתב היד.

24 ראה לעיל, הערה 20.

יבעות', אך מן הקושי להסביר את הצורה הבלתי מתועדת 'יְבֻעוֹת' מתחוור בעליל כי מדובר בלשון מתמיהה ויש לחשוך שחל בה שיבוש. לעומת זאת, במקבילה שבכ"י JTS ENA 1235²⁵ אנו קוראים טור זה כך: 'מִגְּזָג <לְמַזְג לְאָחוֹת בְּלִי בַעַת עֲלִיוֹנִים לְתַחְתּוֹנִים'. לאור הגרסה הזאת קרוב מאוד לשער כי הלשון 'לְמַזְג כל יבעות עֲלִיוֹנִים לְתַחְתּוֹנִים' שבעד הנוסח האחר נשתבשה, תוך שינוי קל ביותר (החלפת ב"ת בכ"ף והעברת הו"ד מסוף תיבה לתחילת זו שלאחריה), מגרסה קרובה לה שהכיל נוסח המקור שביסודה (Vorlage): 'לְמַזְג [בְּלִי בַעַת] עֲלִיוֹנִים לְתַחְתּוֹנִים'.²⁶ הוראתם של הציורפים 'בְּלִי בַעַת' ו'בְּלִי בַעַת' אחת היא כמובן: בלא אימה ובהלה,²⁷ ונראה כי ברקע הדברים עומדת דרשת המקרא 'המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו' (איוב כה, ב): 'גדול השלום, שדרי עליונים צריכים שלום... ומה אם במקום שאין בו איבה ותחרות ושנאה ובעלי דבא צריכים שלום ק"ו למקום שיש בו כל המידות הללו' (ספרי במדבר, כב, עמ' 47). בדרשה זו, המופיעה בירושלמי (ראש השנה ב ו, נח ע"א [עמ' 670]), מודגשת ההפרדה בין גורמים מנוגדים בתור יסוד ה'שלום' הזה: 'מימה שלחמה לא ראתה פגימתה שללבנה, תני ר' שמעון בן יוחי, לפי שהרקיע של מים והכוכבים של אש והם דרים זה עם זה ואינם מזיקים זה את זה'. בטור שלפנינו אמנם אין מדובר בדיוק באותם 'דרי עליונים' המצוינים בדרשות אלה ובמקבילותיהן (המלאכים, גרמי השמים),²⁸ אך דומה כי האמור בהן מוחל כאן על תיאור המערכת שבה משולבים 'עליונים', המים המתוקים האצורים ברקיע, עם 'תַּחְתּוֹנִים', מי הימים המלוחים, הנישאים אל על ו'מתמתקים בעבים': 'הרקיע דומה לברכה... והיא מזעת טיפים עבות והן יורדין לתוך מים המלוחים ואין מתערבים' (בראשית רבה ד, ה, עמ' 28; וראה גם שם, יג, י, עמ' 119–120: 'מימי אוקיינוס לא מים מלוחים הן... מתמתקים הן בעבים'). מסורת אגדה זו מפויטת בפירוט ברהיט הקודם לרהיט שלפנינו ('אוצר הטוב', עמ' 51*–53*).

ה. עמ' 55*, טורים 70–71:

'!<רְעִיפו> לְבָעַר הָרֶעַ וּלְיַיְפוֹת הַיָּפָה לְתַת בְּמוֹ טַעַם / ט<עַם> מִשְׁלַג מִי שִׁילוּחַ
בְּנַחַת לְיָרֵד טִיפָּה'.

25 ראה לעיל, הערה 22.

26 לגרסה משובשת אחרת בעד נוסח זה ראה להלן, סעיף ה; וניתן לציין דוגמאות נוספות.

27 השווה ללשונו של יניי (רבינוביץ [לעיל, הערה 12], א, עמ' 289): 'בְּבַעַת בַּעַת בְּהַל'.

28 למקבילה פייטנית מעניינת ראה: רבינוביץ, שם, עמ' 273.

ובביאור: 'דברי ה' המושפעים על הארץ ישמידו את הרע ויעודדו את הטוב... לתת במו טעם: הרעיון על פי "טוב טעם ודעת למדני" (תהלים קיט, סו); טעם משלג מי שלוח: סמל מורכב לדבר ה', שהוא כמי שילוח שמקורם בשלג... בנחת לירד טיפה: מוסב הן על טיפות הגשם המוחשיות הן על אמרי ה' המשולים לטיפות, שכולן יורדות בנחת'. הפיוט רובו ככולו – עד לחתימתו בעניין תחיית המתים – עוסק, בפירוט מרהיב, בתופעות טבע אקלימיות וחקלאיות הכרוכות בירידת הגשמים. כך יש לפרש לעניות דעתי גם את הטורים שלפנינו, שהמבאר הציע כי משוקעים בהם סמליות מורכבת והיגדים מופשטים. 'לְבַעַר הָרֶעַ וְלִיִּפּוֹת הַיָּפֶה' – הגשמים מבערים את הפירות הרעים ומיטיבים עוד את הפירות הטובים. כיצד? ביכולתם 'לְתֵת בְּמוֹ טַעַם'. בניסוח זה משתקפים בעליל צירופים מקבילים בלשון חז"ל על השבחת טעם הפרי; השווה בייחוד: 'כדי שתתן טעם בפירות' (משנה, מעשר שני ה, יג).

אותו טעם הניתן בפירות נובע על פי הטורים שלפנינו מ'שֵׁלֶג מִי שֵׁלּוּחַ'. צירוף השלג ומי השילוח צריך עיון ואין הוא מופיע במקבילה שבכ"י JTS ENA 1235.²⁹ למרבה הצער הטור לקוי שם ולשונו היא: 'טַעַם שֵׁלֶג וְגֶשֶׁם שֵׁ[...].'³⁰ על כל פנים, אפשר שבגרסת עד הנוסח שעמד לפני המהדיר משתקפת התפיסה שמי השלוח הם מים מובחרים הקשורים במי התהום הקמאיים (השווה: תוספתא, תעניות א, ח, עמ' 326: 'אפילו טובל בשילוח ובכל מימי בראשית'). לטעמם הטוב של מי השילוח ראה: איכה רבה, פתיחתא יט: 'ושותין מי השילוח, שמימי טובים ומתוקין'. ואולי רוצה לומר: טעמם של הגשמים, 'מי השלג' (השווה ללשונו של הקלירי בפיוט אחר מתוך הקומפוזיציה שאליה השתייך הפיוט שלפנינו: 'וְהַצְמִיחָה פִּרְוֹת בְּמִי שֵׁלֶג... מִדֶּק לְהוֹרִיד גֶּשֶׁם וְשֵׁלֶג'³¹), הוא כטעם מי השילוח. על מתיקות מי הגשמים ראה: בראשית רבה יג, י, עמ' 119: 'מתמתקים הם בעבים'. לירידתם של גשמי ברכה 'בְּנַחַת' השווה בפיוטים אחרים מתוך הקומפוזיציה שאליה השתייך הפיוט שלפנינו: 'צִיָּה מְמוֹגְגִים בְּנַחַת זֵילַת מִים', וכן (מקבילה מובהקת לטור שאנו עוסקים בו): 'בְּעֵתוֹ לְהַרְעִים רַעַם / בְּנַחַת וְלֹא בְזַעַם / מִים לְתֵת טַעַם / בְּאֲדַמַּת מְשִׁפִּיר אֲמָרִי נַעַם'.³²

29 ראה לעיל, הערה 22.

30 ניתן אולי להשלים: 'שֵׁ[לח]'; השווה: תהלים קמז, יח ('שלח דברו וימסם, ישב רוחו יזלו מים'); שם קד, ל ('תשלח רוחך יבראון, ותחדש פני אדמה').

31 ראה: גולדשמידט ופרנקל (לעיל, הערה 19), עמ' 424.

32 ראה: שם, עמ' 413, 422; ושמא בצירופם של הלשונות 'בְּנַחַת' ו'מִי שֵׁלּוּחַ' בפיוט שלפנינו יש משום הד לירמיהו ח, ו: 'מי השלח ההלכים לאט' (הערת מר נועם מזרחי).

ו. עמ' 57*–טור 85:

בְּבִרְכָה <פּוֹלְסוֹ תְּחִיָּה וּמְחִיָּה בְּשׁוּח׳.

ובביאור: 'שווח': צ"ל "ציווח", היינו תפילה... התחייה והמחייה ניתנות במידה נדיבה ("בברכה פולסו") בזכות התפילה.

את הלשון 'בשווח' אכן יש לתקן, אך ספק אם החלופה המוצעת הולמת את ההקשר. דומה כי הפייטן מוסיף לדבר כאן בעניין הנזכר בטור הקודם: אזכרת תחיית המתים בברכה השנייה של תפילת העמידה. משמע הטור שלפנינו הוא אפוא: 'בְּבִרְכָה', כלומר בברכתה השנייה של העמידה, נקבעו והוצבו זה לצד זה ('פּוֹלְסוֹ') הן עניין תחיית המתים (בחייתם הברכה) הן עניין ה'מחיה', הכרוכה בגשמים, הנזכרים אף הם בברכה זו בלשון 'מוריד הגשם'. במקום 'בשווח' מסתבר שיש לגרוס 'בְּשׁוּחַ', דהיינו במידה שווה.³³ הצעה זו אכן נתמכת בנוסח שבכ"י JTS ENA 1235: 'בְּבִרְכָה <פּוֹלְסוֹ תְּחִיָּה וּמְחִיָּה בְּשׁוּחַ'.³⁴ נראה כי בלשון שלפנינו נרמז מאמר חז"ל: 'קשה היא גבורת גשמים... שקולה כנגד תחיית המתים... אף חכמים קבעוה בתחית המתים' (בראשית רבה יג, ה, עמ' 115–116; והשווה: בבלי, תענית ז ע"א).

ז. עמ' 57*–60*:

'ארוחת סעד יומיים'.

בניגוד לפיזטים הקודמים, שייחוסם לקלירי נראה מבורר או לפחות סביר, הרי את הטקסט שלפנינו – שלוש מחרוזותיה הראשונות ושלוש מחרוזותיה האחרונות של שבעת גשם לשמיני עצרת שחל בשבת – ספק אם אמנם ראוי לייחס לקלירי. ייחוס זה מנומק במבוא למאמר בקיצור נמרץ, בציון החתימה 'אלעזר' המופיעה בטורי הסיום שלחמש הראשונות מבין שש חטיבות השבעתא הנדפסות כאן, העומדות כנגד שלוש הברכות הפותחות ושלוש הברכות החותמות את תפילת העמידה (עמ' 19*). על פי חתימה זו, ככל הנראה, יוחס הטקסט לקלירי כבר במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית. ואולם ספק רב אם ניתן להסיק מן הממצא הזה את 'היות השבעתא פרי עטו של הקלירי' (the)

33 מטבע זה טיפוסי ללשון חכמים, אך אין זו היקרות יחידה שלו בהקשר פייטני. ראה: רבינוביץ (לעיל, הערה 12), א, עמ' 322 ('לֶךְ בְּשׁוּחַ יְהִי'), 343 ('סִידוּרֵם בְּשׁוּחַ לְהַתְּמִיד').

34 ראה לעיל, הערה 20 (הניקוד המעניין על פי כתב היד).

Qilirian authorship of the Shiv'ata, כלשונו של המחבר, עמ' 57*). מחד גיסא, בחתימה 'אלעזר' בסתם אין די לייחוס פיוט לאלעזר בירבי קליר, כפי שצוין לא פעם במחקר.³⁵ מאידך גיסא, עומדות לפנינו כנגד זה ראיות כבדות משקל לייחוס הטקסט למחבר אחר, ידוע ומפורסם, הלא הוא רב סעדיה גאון. יש להעיר כי סוגיית ייחוסו של הטקסט הזה, שתידון להלן, כבר נתלבנה בעיקרה במסגרת עבודת הדוקטור של יוסף טובי, העוסקת בכלל יצירתו הפייטנית של רס"ג; מחקר זה איננו נזכר בדברי המהדיר כלל.³⁶

ייחוסה של הקומפוזיציה לרב סעדיה גאון צוין במחקר למן ראשית אזכרתה בו, לפני למעלה ממאה שנה. בתחילת הקומפוזיציה, הידועה לנו מקטע גניזה (JTS ENA 1178.37), מצויה כותרת המייחסת אותה במפורש ל'ר<ב> סעדיה', כפי שמציין המהדיר עצמו (עמ' 19*; כותרת זו אף נדפסת בראשה כאן, עמ' 58*). זאת ועוד, כותרת דומה התנוססה בראש העתקה אחרת של היצירה, בכתב יד שעל פיו נדפסה לראשונה בראשית המאה העשרים אך אבד מאז. על סמך שני מקורות אלה נכללה תחילת הקומפוזיציה – שתי החטיבות הראשונות ולאחריהן נוסח חלקי של פיוט הרשות 'פתיח אשנבי מטרות פלגים', שקטעים ממנו נשתמרו בשני עדי הנוסח – ב'קבץ פיוטי רס"ג' שנספח למהדורת דוידזון, אסף ויואל של סידור רב סעדיה גאון.³⁷ מנחם זולאי, שהתקין לדפוס את הנספח הזה, העיר בשוליו כי פיוט הרשות הנזכר היה חתום כנראה 'סעיד' (כרוב הפיוטים שבהם חתם רס"ג את שמו³⁸). לימים זכה זולאי לאמת את השערתו זו מכוחו של קטע גניזה נוסף, שכלל השלמות לפיוט הרשות. הפיוט במלואו, ובנוסף לו (על פי שלושה קטעי גניזה נוספים) גם 'סדר יצירה' ('חוקיק אלפני ואחכמה') ו'סדר פסוקים' ('תנובה ויבול תעודד') מפוארים, נדפסו בספר 'האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון', שיצא לאור מעזבונו של זולאי בשנת תשכ"ה.³⁹ על מחרוזת לברכת השלום המופיעה באחד ממקורותיו של סדר הפסוקים הנזכר (כ"י JTS ENA 2963.4) העיר שם זולאי: 'יתכן שזה סופה של השבעתא'. עשרים וחמש שנה לאחר מכן ציין יוסף טובי בעבודת הדוקטור שלו כי 'מה שכותב זולאי... נראה כדבר ודאי', על סמך השימוש המקביל בצירוף הקבע 'מי מנוחות'

35 ראה: אליצור (לעיל, הערה 2), עמ' 20: 'פייטנים בשם אלעזר פעלו בתקופות שונות, וברור שלא כל פיוט החתום "אלעזר" הוא קלירי'.

36 י' טובי, פיוטי רב סעדיה גאון, מהדורה מדעית (של היוצרות) ומבוא כללי ליצירתו, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, 1980, א, בעיקר עמ' 62, 71–72, 331–330.

37 י' דודזון, ש' אסף וי' יואל, סידור רב סעדיה גאון, ירושלים תש"א, עמ' תא–תג.

38 ראה: טובי (לעיל, הערה 36), א, עמ' 206–207.

39 זולאי (לעיל, הערה 6), עמ' פה–צה.

הפותח את הטור השלישי של מחרוזת זו, כשם שהוא ניצב בראש טוריהן השלישיים של המחרוזות הפותחות את השבעתא, ושל מחרוזות פיוט הרשות 'פתח אשנבי מטרות פלגים'. טובי ציין שם לראשונה גם קטע גניזה נוסף, מאוסף 'הסדרה החדשה' בקימברידג' שטרם נודע בימיו של זולאי (TS NS 101.35). כתב יד זה כולל, בצד שני קטעים מסדר הפסוקים, גם את המחרוזות שכנגד ברכות הקדושה, העבודה וההודאה, המעוצבות באותו אופן; כך מושלמת באמצעותו הקומפוזיציה במלואה.⁴⁰ השלמה זו אף אפשרה לטובי לזהות בקומפוזיציה את החתימה 'אלעזר', הנזכרת לעיל, ואשר תידון להלן. בטרם נידרש לחתימה זו ראוי לסקור את מכלול הנתונים הפנים-טקסטואליים (מעבר לכותרות הייחוס הנזכרות), המצביעים על אחדותה של הקומפוזיציה ועל היותה כולה פרי עטו של רס"ג. ראשית כול, פיוט ההרחבה הראשון חתום במפורש 'סעיד', כאמור, וחותם סגנונו המובהק של רב סעדיה ניכר בעליל גם בשני פיוטי ההרחבה הנוספים, כפי שיפורט להלן. שנית, הזיקה בין חטיבות הפתיחה והסיום (להלן: 'חטיבות המסגרת') של השבעתא לבין פיוטי ההרחבה שבה מוכחת הן מבחינה תבניתית (אותו צירוף קבע משמש ב'חטיבות המסגרת' ובפיוט ההרחבה הראשון) הן מצד צירוף עדויותיהם של ארבעה עדי נוסח שונים, הכוללים בכפיפה אחת קטעים מ'חטיבות המסגרת' ולצדם קטעים מפיוטי ההרחבה. בפרסום שלפנינו, לעומת זאת, ניתק המהדיר את 'חטיבות המסגרת' מפיוטי ההרחבה הנזכרים והרכיב מהן באופן מלאכותי מעין 'שבעתת שש' פשוטה וסימטרית, שאין בה אלא שש מחרוזות מחומשות, שלוש כנגד שלוש ברכותיה הראשונות ושלוש כנגד שלוש ברכותיה האחרונות שלעמידה, וכל אחת מהן מסתיימת במעבר ישיר ל'תחנה הליטורגית' של מטבע החיתום (עמ' 58*–60*). דגם מעין זה משמש בהרבה שבעתות חג רגילות שנתגלו בגניזה.⁴¹ דא עקא, הרכב זה אין לו כל סמך בעדי הנוסח של הקומפוזיציה דנן, ויתר על כן, אין לשער כלל את מציאותו כצורתו בשבעתת גשם. גולת הכותרת של קומפוזיציה מסוג זה היא כידוע פיוטי ההרחבה המשולבים בחטיבתה השנייה, שכנגד ברכת מחיה המתים.⁴² אותה חטיבה בשבעתת הגשם איננה מעבירה למטבע החיתום אחר ארבעה או חמישה טורים 'סדירים', אלא נפתח בה פתח בנקודה זו לתהלוכה סגונית של פיוטים, המובילה אל ההכרזה החגיגית 'שאתה הוא... משיב

40 ראה: טובי (לעיל, הערה 36), א, עמ' 330–331. בין השאר מסתמך המהדיר גם על כתב יד זה (ראה מאמרו, עמ' 57*), אך אין הוא מציין כי כלולים בו קטעים מסדר הפסוקים.

41 ראה: ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 112. על השבעתות מסוג זה ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשס"ח, עמ' 198–196.

הרוח ומוריד הגשם'; רק אז מתבצע המעבר אל מטבע החיתום של ברכת 'מחיה המתים'. מכוחה של הרחבה מסועפת זו מופרת כמובן הסימטריה הקומפוזיציונית, שהרי חטיבתה השנייה של היצירה מקיפה פי כמה וכמה משאר חטיבותיה ה'סדירות'. בחינת קטע הגניזה JTS ENA 1178.37, שממנו ידועה לנו תחילת הקומפוזיציה ועליו מסתמך גם המהדיר, מעלה מסגרת פיוטית מעין זו בדיוק. לאחר חמשת טוריה ה'סדירים' של החטיבה השנייה אין מופיע ציון של מטבע החיתום כדוגמת זה המופיע לאחר החטיבה הראשונה ('ב'רוך < מגן'), אך המהדיר 'השלים' כאן ציון כזה מדעתו (עמ' 58*, אחרי טור 10: 'לב' מחיה). בכתב היד עצמו מופיעה בנקודה זו הכותרת 'גוף', המציינת בדרך כלל את ברכת קדושת היום (או את חטיבת הפיוט שכנגדה), אך כבר ציין עזרא פליישר כי 'בשם זה מתכנים לעתים קרובות למדי בכתבי־היד של הגניזה... גם שאר קטעים איסימטריים המשתלבים בקומפוזיציות סימטריות'.⁴³ כך בדיוק במקרה דנן: כותרת זו ניצבת בראש הראשון שבפיוטי ההרחבה, הוא – כנזכר לעיל – פיוט הרשות 'פתח אשנבי מטרות פלגים'. כאמור, ארבעה עדי נוסח (ובהם JTS ENA 1178.37 דנן) מעידים פה אחד כי פיוטי ההרחבה ששולבו בשבעת הגשם שלפנינו הם הם פיוטי ההרחבה הנזכרים לעיל, פרי עטו של רס"ג.

בנקודה זו יש להעלות גם את השיקול הלשוני-הסגנוני, שהמהדיר לא נדרש לו כלל. דווקא מבחינה זו ניתן לכאורה לטעון כי ניכר הבדל בין 'חטיבות המסגרת' לבין פיוטי ההרחבה המשולבים בהן. לעומת צביונם הסעדיאני המופגן של האחרונים (בעיקר סדר הפסוקים וסדר היצירה), הן מצד לשונם הַרְוּקִית, המפתיעה בלי הרף,⁴⁴ הן מצד רחבות טוריהם המפוסקים על ידי צורות,⁴⁵ נראות 'חטיבות המסגרת' צנועות יותר ושגרתיות יותר בניסוחן. עם זאת, בבחינה זהירה וקשובה ניכרים אף בהן סממנים סעדיאניים ברורים. המובהק והגלוי שבהם הוא הצירוף 'דְּשַׁנַּת טוֹב' שבטור 4. את הצורה הנקבית 'דְּשַׁנַּה' כבר ציין בהקשר זה זולאי והעיר עליה גם טובי,⁴⁶ וכדאי להוסיף כי לבד מן הטור שלפנינו, רשומות במפעל המילון ההיסטורי שלוש היקריות של צורה זו, כולן מפרי עטו של רס"ג, ובכללן הצירוף המקביל 'דְּשַׁנַּת בַּג' באשא משלי.⁴⁷ התיבה 'בַּג' בהוראת 'מזון', כבצירוף זה, מופיעה גם בטור 2 בפיוטנו ('בַּגְּ לְהַעֲרִיף'); במפעל המילון

43 פליישר, שם, עמ' 194.

44 השווה לאפיונו היפה והמאלף של הסגנון הסעדיאני אצל: זולאי (לעיל, הערה 6), עמ' יט.

45 ראה: זולאי, שם, עמ' כב; פליישר (לעיל, הערה 42), עמ' 505.

46 ראה: זולאי (לעיל, הערה 6), עמ' לו; טובי (לעיל, הערה 36), א, עמ' 72.

47 ראה: ב"מ לזין, אשא משלי לרב סעדיה גאון, ירושלים ה'תש"ג, עמ' נב.

ההיסטורי ללשון העברית היא מתועדת ארבע פעמים מחוץ לפיוטנו וכולן בלשונו של רס"ג. ראוי להסב את תשומת הלב בהקשר זה גם אל הצירוף 'צְנִתְרוֹת עֲרִיפִיהַ' (טור 22). 'צְנִתְרוֹת' מילה יחידאית היא (זכריה ד, יב: 'צְנִתְרוֹת הַזֶּהָב'), כמוה 'כְּעֲרִיפִיהַ' (ישעיהו ה, ל: 'חֲשֹׁךְ בְּעֲרִיפִיהַ'). חיבורו יחדיו לצירוף סמיכות הריהו גילוי מובהק מאין כמוהו ל'חיבת הבודדות' (*Hapax Legomena*) והבלתי שגורות שבמקרא, מן הסימנים הבולטים שנתן זולאי בסגנון הסעדיאני.⁴⁸ לשון 'צנתר' מתועדת במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית שלוש פעמים בלבד שלא בפיוטנו: בשניים מפיוטי רס"ג ובפיוט אחד של שמואל השלישי, אחד ה'פייטנים שהצליחו לחקות את סגנונו במידה מפתיעה, וכלל יצירתו הפייטנית 'עומדת בסימן חידושו של רב סעדיה גאון'.⁴⁹ אחד מאותם שני פיוטים לרס"ג אינו אלא סדר הפסוקים 'תנובה ויבול תעודד', המשולב בקומפוזיציה שלפנינו, ולשונו אכן מקבילה בעניינה ללשון דנן ('צְנִתְרוֹת עֲרִיפִיהַ לְהִשְׁקִיהַ'): 'אֶשֶׁם צְנִתְרוֹת הַמְרִיקִים זִמְן'. בהמשכו של אותו פיוט עצמו מצינו אף לשון 'עריפים' בשימוש מקביל: 'אֶשֶׁם עֲרַפְלִי בַל יִתְקוּ / עַרְפִּי לֹא יִעֲתְקוּ'.⁵⁰ על פי דרכנו נמצאנו למדים אפוא הן על אותות הסגנון הסעדיאני הניכרים גם ב'חטיבות המסגרת' שלשבעת דנן,⁵¹ הן על חוטים המקשרים גם מן הבחינה הלשונית בינן לבין פיוטי ההרחבה הכלולים בה, אשר ברי כאמור כי מתחת ידו של רס"ג יצאו.⁵²

ייחוסה המפורש של היצירה לרס"ג בשני עדי הנוסח של פתיחתה נתמך אפוא בעליל

48 ראה: זולאי (לעיל, הערה 6), עמ' לח; T. Beeri, 'A New Rahat by Saadia Gaon', *Zutot* [2] (2002), p. 40.

49 ראה: זולאי, שם, עמ' כט; ע' פליישר, היצירות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 196. צרור דוגמאות לזיקה חזקה וברורה ביותר לסגנונו של סעדיה גאון' בפיוטי שמואל השלישי ראה לאחרונה: נ' קצומטה, הסגנון העברי בפיוטי שמואל השלישי, לייזן ובוסטון 2003, עמ' 23–25.

50 זולאי (לעיל, הערה 6), עמ' צב (ושם נדפס על פי כתב היד, בלי ניקוד, 'עדיפיה'; הצורה המשוחזרת 'עֲרִיפִיהַ' הוצעה במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית). לבד מהיקרותה בפיוטנו, מתועדת לשון 'עריפים' במילון ההיסטורי ארבע פעמים: שתיים בפיוטי רס"ג, אחת בפיוט לשמואל השלישי (ראה לעיל, הערה 49) ואחת בפיוט לדוד הנשיא, מראשית המאה ה"א, ה'שייך לפי לשונו ורוחו לאסכולה הסעדיאנית' (זולאי [לעיל, הערה 6], עמ' מט). ד"ר טובה בארי, שמהדורתה לפיוטי דוד הנשיא עומדת לראות אור, מסרה לי בטובה כי השפעת סגנונו של רס"ג ניכרת בהם בייחוד מצד 'חיבת הבודדות והבלתי שגורות שבמקרא' (ראה לעיל, הערה 48), ותודתי אמורה לה גם כאן.

51 ועיין עוד להלן, סעיפים ח, ט.

52 השווה גם את לשון פתיחתה של השבעתא: 'אֲרוּחַת סַעַד יוֹמִים / בְּגַלְהָעֲרִיף מְבַרְכּוֹת מַיִם', ללשונו של הטור השביעי בפיוט ההרחבה 'חקיך אלפני': 'מִי מְנוּחוֹת בְּהַזְרִים עֲבוֹת יִטְרִיף סַעַד בְּבוֹרְתְּכֶם' (זולאי [לעיל, הערה 6], עמ' פז); וכן בפתיחת הרשות (שם, עמ' פה–פו): 'סַעַדְנִי וְאִישְׁעִיהָ וְאֶנּוּחַ מְדַאגִּים / בְּנַחַת רוֹת מְטָרוֹת וְשִׁלְגִים'.

בכלל הממצאים המוצגים לעיל. אמנם, עדיין עלינו לתת את הדעת על חתימת 'אלעזר' ב'חטיבות המסגרת', שהרי אף כי אין בה, כאמור, כדי לבסס את ייחוס הטקסט לקלירי, הרי יש בה לכאורה כדי להקשות על ייחוסו לרב סעדיה גאון. ואולם במובן מסוים, פרדוקסלי קמעה, עצם הימצאותה של חתימה אחרת בקומפוזיציה דווקא עולה בקנה אחד עם היותה מפרי עטו של רס"ג, שכן הלה, כפי שנתברר במחקר, לא חתם בשמו אלא פיוטים ספורים בלבד, והרבה לחתום בשמות זולתו.⁵³ ידוע במיוחד גילויה של תופעה זו בסדרת מערכות יוצר מונומנטלית לשבתות שנתגלתה בגניזה, שגופי היוצר שבהן חתומים דרך קבע 'שלמה';⁵⁴ לראשונה הראה מנחם זולאי כי יוצרות אלה לרס"ג הם, והבחנה זו אוששה מאז מכמה בחינות.⁵⁵ חתימה נוספת המופיעה בשתי יצירות של רס"ג היא 'דויד'. השנייה מביניהן, שבעתת הגשם 'ארץ חטה אסמיה תגדיש', חשובה במיוחד לענייננו, שהרי היא בבחינת אחות ל'ארוחת סעד יומיים' דנן, שהיא שבעתת גשם לשבת. אופן החתימה 'דויד' מקביל לאופן החתימה 'אלעזר' כאן: בטוריהן החמישיים של 'חטיבות המסגרת'. אכן, בקטע הגניזה שבו נשתמרה שבעתת גשם זו מצינו בראשה כותרת מפורשת המעידה כי נוהגו של רס"ג 'לחתום בשמות זולתו' היה ידוע למעתיק: 'גשם דר>ב< סעדיה גאון ז"ל, עמלהא עלי אסם חזאנן דויד ז"ל (=חיברה על שם דויד החזן ז"ל).⁵⁶

לנוהגו של רס"ג לחתום יצירות 'בשמות זולתו' הוצעו כמה הסברים במחקר.⁵⁷ מערכות היוצר החתומות 'שלמה' מפרי עטו מעוצבות בדומה לקומפוזיציות מסוג זה שחיבר הפייטן שלמה סולימן אלסנג'ארי.⁵⁸ בעקבות זאת ציין עזרא פליישר: 'קרוב מאוד לומר שרב סעדיה גאון... חיבר את מערכותיו לשבתות השנה לפי הדוגמה של שלמה סולימן, ואין זה מן הנמנע שאף החתימה שחתם בחיבוריו באה לא על שום שביקש לכבד איזה חזן שכך היה שמו או על שום שרצה להעניק חיי נצח לקרוב או מודע, אלא כרפליקה למה שמצא בדוגמאות שעל פיהן עבד'.⁵⁹ בדומה לכך הציע טובי, כי 'גם לגבי

53 ראה: ע' פליישר, 'עיונים בשירתו של רב האיי גאון', שי להימן – מחקרים בספרות העברית של ימי הביניים מוגשים לא"מ הברמן, בעריכת צ' מלאכי, ירושלים תשל"ז, עמ' 246.

54 ראה: טובי (לעיל, הערה 36), א, עמ' 168.

55 ראה לאחרונה: ע' הכהן, קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ד, א, עמ' 230.

56 ראה: סידור רס"ג (לעיל, הערה 37), עמ' שצה; טובי (לעיל, הערה 36), א, עמ' 207.

57 ראה: טובי, שם, עמ' 209–216.

58 ראה לאחרונה: הכהן (לעיל, הערה 55), עמ' 230–232.

59 ראה: פליישר (לעיל, הערה 49), עמ' 194.

חתימת "אלעזר" בגשם לשבת ניתן לומר כי מקורה בחיקוי גשם לשבת של פייטן בשם אלעזר (הקילירי?) ולא דווקא בהנצחת שמו של חזן.⁶⁰ יש לציין בהקשר זה כי בשתי שבעות הגשם שחיבר רס"ג ניכרת השפעתה העזה של שבעתת הגשם הקלירית 'אף ברי', וכי בעדי הנוסח של פיוטי ההרחבה שב'ארוחת סעד יומיים' מצינו שני ציוני לחן המפנים אל פיוטי ההרחבה שבשבעתת הטל הקלירית 'בדעתו אביעה חידות': 'ל' <חן > ארשה' ו'ל' <חן > תחת אילת'.⁶¹ הן ב'אף ברי' הן ב'בדעתו אביעה חידות' חתם הקלירי 'אלעזר' ב'חטיבות המסגרת', ושמה כמנהגו זה של הקלירי (בתור מחווה לפייטן הנערץ?⁶²) נהג רס"ג ב'ארוחת סעד יומיים', שבעתת הגשם שחיבר ליום השבת.

ח. עמ' *58:

'מי מנוחות גהר'.

ובביאור: 'השווה "ויגהר ארצה" (מלכים א' יח, מב)... בסיפור המקראי, גהירת אליהו מביאה את הגשם... ומכאן כנראה נגזרה המשמעות "לעורר, לעלות"'.
הוראת לשון 'גהר' המוצעת בביאור אינה מתועדת במקומות אחרים. לעומת זאת, במאמרו הקלסי 'נשכחות בלשון הפייטנים' (שנתפרסם לראשונה לפני שישים וחמש שנים), הוכיח מנחם זולאי כי ישנם 'בפיוטי הגניזה כמה לשונות של "גהר" שאינם מתיישבים אלא מתוך משמעות של קריאה והשמעת קול'.⁶³ אמנם לגבי המשמעות של לשון 'גהר' בטור שלפנינו (ובפיוט אחר של רב סעדיה גאון) ציין שם זולאי כי 'אין להכריע בוודאות גמורה', אך ככל הנראה אף כאן משמשת הוראה זו, המתועדת בבירור באחת מן הסליחות שבסידור רס"ג.⁶⁴ במקרא מתואר הגשם תוך ציון קול 'המון מים' הנשמע ברדתו: 'לקול תתו המון מים בשמים... ברקים למטר עשה ויצא רוח מאוצרותיו' (ירמיהו י, יב; שם נא, טז; והשווה גם מלכים א' יח, מב: 'קול המון הגשם'). לשון זו וכיוצא בה אכן משמשות בשבעות הגשם לרס"ג: 'פְּנֹתוֹ לְרוֹתוֹ לְתַתּוֹ קוֹל הַמּוֹן מִיָּם'; 'קוֹל צְנוֹר גֶּשֶׁם כִּי

60 ראה: טובי (לעיל, הערה 36), א, עמ' 214.

61 ראה: זולאי (לעיל, הערה 6), עמ' פה (והשווה: סידור רס"ג [לעיל, הערה 37], עמ' תב), פט; י' פרנקל, מחזור פסח לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשנ"ג, עמ' 211, 222.

62 השווה לדברי ש"ד גויטיין המובאים להלן, הערה 79.

63 זולאי (לעיל, הערה 1), עמ' 446–447; זולאי דן בהוראה זו גם במקומות נוספים, ראה שם, מפתח הלשונות והביטויים, ערך 'גהר' (עמ' 625).

64 'זָאב וְנִמְר אִם עֲלִינוּ גְהָר', בסליחה 'אשחר תשועתך נוצר חסדים' (סידור רס"ג [לעיל, הערה 37], עמ' רצד). בשלוש מן המובאות הפייטניות המוצגות במאמרו של זולאי משמשת לשון 'גהר' לציון שאגת אריה.

יִקְרָא'.⁶⁵ בשבעתת גשם לנחמיה בן שלמה בן הימן הנשיא (המשתייך במובהק ל'אסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון') אכן מצינו זה כנגד זה את לשון 'גהר' (המוסבת על הקב"ה) ואת הצירוף 'קול מים': 'נְעַרְכוּ כֹּלֶם בְּגִהְרָתוֹ, / בְּקוֹל כְּקוֹל מַיִם'.⁶⁶ את הטור שלפנינו יש לבאר אפוא כך: השמע את קול המון המים ('גִּהְרָה') הנשמע ברדת גשמי הברכה (מ'מנוחות').

ט. עמ' 58*–59*:

'טָרָם מְחִית כָּל נְשָׁם / יִמָּן מֵאֲתוֹ מְמַתֵּת גְּשָׁם'.

ובביאור: 'טרם התחייה המוחשית, מינה ('ימן') ה' ('ממותת') מאתו את הגשם, שגם הוא תחייה'.

על פי הביאור המוצע, הצירוף 'מחית כל נשם' פירושו 'התחייה המוחשית' – ככל הנראה תחיית המתים לעתיד לבוא – ו'ממתת' הוא כינוי לקב"ה. ואולם אין כל תיעוד לא ל'ממחית' בהוראת 'תחייה' ולא ל'ממתת' בתור כינוי לאל (המעורר תמיהה בעניינו ואף בכתיו). סביר כמדומני לגרוס כאן: 'טָרָם מְחִית כָּל נְשָׁם / יִמָּן מֵאֲתוֹ מְמַתֵּת גְּשָׁם', ולפרש שהצורה 'ממתת' שבכתב היד היא שיבוש דיטוגרפי.⁶⁷ היגד זה ניתן להתפרש על פי רעיון החוזר בספרות חז"ל: האל ברא את האדם רק לאחר שהתקין למענו את צרכיו מראש (ראה לדוגמה בבראשית רבה ח, ו, עמ' 61: 'משברא צרכי מזונותיו ואחר כך בראו'). 'ממתת גשם' פירושו אפוא המים המשקים את הצומח, שממנו 'מחית כל נשם', חייו ומזונו של כל אדם ואדם (או של כל יצור חי); והשווה גם שם, יג, ח, עמ' 117: 'המטיר ה' על הארץ, אפילו אדם אין, ברית כרותה לארץ, שנ' "להמטיר על ארץ לא איש" (איוב לח, כו)'.⁶⁸

יש לציין כי מעין רעיון זה נקוט בפירושו של רס"ג לספר בראשית: 'וצריך שנודע שאמנם היתה בזה חכמה להצמיח את כל העצים בגן קודם שהשכין בו את האדם, למען יבוא האדם אל הגן כשהוא פורה ומלא ונעים (אן ינבת ג'מיע אלאשג'אר פי הד'א אלבסתאן קבל אן יסכנה אדם חתי ינקל אדם אליה והו עאמר ממלו נעימא)... הכיר

65 עיין: סידור רס"ג, שם, עמ' שצט; זולאי (לעיל, הערה 6), עמ' צ.

66 מצוטט במאמרו של זולאי הנזכר לעיל, הערה 13. וראה לאחרונה: N. Katsumata, *The Liturgical*

Poetry of Nehemiah Ben Shelomoh Ben Heiman Ha-Nasi, Leiden 2002, p. 159

67 כך סברו כנראה גם מתקיני המילון ההיסטורי ללשון העברית, בציינם לשון זו תחת הערך 'מתת', וכיוונתי לדעתם.

בחסדו (של אלוהים) ומצא את עצמו מחוייב להודות למטיבו ולקבל את מצוותיו.⁶⁸ אכן, התיבה 'מַתָּת' נדירה למדי בלשון הפיוט הקלסי והקדם קלסי: במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית מתועדות רק חמש היקרויות שלה ברובד הזה. לעומת זאת בלשון שירתו של רס"ג עצמו נקרית המלה לא פחות משש פעמים מלבד הטור שלפנינו. מקבילה יפה לצירוף 'מַתָּת גֶּשֶׁם' עולה בלשונו של היוצר לפרשת שופטים 'וישפוט אהוב' לרס"ג: 'מַתָּת פִּתְבִּגּוּ שְׁמֵנוּ וְשִׁיקוּנוּ'.⁶⁹

י. עמ' 61*–83*

[....] בתיבה'.

זהו קובץ הפיוטים רחב ההיקף ביותר בקורפוס שלפנינו. הוא כולל סיום של רשות, סדר לגשם, סדר פסוקים ורהיט מתוך שבעתת גשם לשמיני עצרת שחל בשבת. חטיבה טקסטואלית זו מעוררת שאלות מורכבות מבחינת הנוסח, הביאור והייחוס; כמה דוגמאות לשתי הבחינות הראשונות תוצגנה להלן.

באשר לייחוס, לכאורה הדברים פשוטים, שהרי מצויה כאן חתימה קלירית שאין ברורה הימנה: '[אל]עזר בירבי קלי[ר] מק[רי]ת[ספ]ר[ר]'. רצף האותיות חסר הפשר שמוצא המהדיר בסוף החתימה (עמ' 20*: 'a name signature that trails off into gibberish') בא על תיקונו הן בקריאה מדויקת יותר בכתב היד⁷⁰ הן בהצעת תיקון סבירה לנוסח שבכתב היד עצמו: בעמ' 65*, טור 62, יש לקרוא כנראה 'רְגֶשׁ טוֹבִים הַשְּׁנַיִם לְוַעַד', ולא 'טוֹבִים הַשְּׁנַיִם רְגֶשׁ לְוַעַד' כבכתב היד.⁷¹ אופן פרישתה של החתימה, על פני הטורים הזוגיים בסדר לגשם, זהה לאופן פרישתה של אותה חתימה בחלקו השני של הסדר הקלירי הנודע לגשם 'אקשטה כסל וקרב'.

68 מ' צוקר, פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, ניו יורק תדש"ם, עמ' 59 (המקור בערבית-יהודית), 266 (התרגום לעברית).

69 ראה: טובי (לעיל, הערה 36), ב, עמ' 100; והשווה ללשון הטור השני של השבעתא דנן: 'בְּגַלְהַעְרִיף מְבַרְכֹת מִים'.

70 'מעירי' במקום 'סעירי'; ראה להלן, סעיף יב.

71 אגב כך יש לתקן את הביאור לטור זה, המציג את 'טוֹבִים הַשְּׁנַיִם' כ'כינוי לבני ישראל הנאספים לקראת הרגל'. ברור למדי שמדובר כאן בצירופם של יום השבת וחג שמיני עצרת, המובלט שוב ושוב בקומפוזיציה שלפנינו, בדרך אופיינית לפיוטים המציינים ימים שנכפל או שולש ציונם החגיגי. כך, לדוגמה, בשבעתא הקלירית 'חסד אומצו בו נפושים' ל'שבת ופסח': 'אֶמֶר שְׁבַת וְפֶסַח הוֹאֲחֵד ... זְמַנְנוּ בְּהִתְאַמֵּם יְחַד / זְבוּדִים טוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֲחָד' (עייין: ע' פליישר, 'מבנים סטרופיים מעין-אזורים בפיוט הקדום', הספרות, ב [תש"ל], עמ' 214).

ואולם עיון בפיוטים מעורר תהייה לגבי ייחוס הקומפוזיציה לקלירי, על אף החתימה החד משמעית. אפשר שגם המהדיר חש בכך, שכן אגב ציונה של אי סדירות מסוימת באקרוסטיכון של סדר הפסוקים הוא מציע כי לפנינו ניסיון יצירה ראשוני ובלתי מהוקצע (עמ' 21*): 'a kind of not quite polished "work in progress"'. עם זאת, הוא לא דן באופי לשונם של הפיוטים הללו, שניתן כמדומה להחיל עליה דברים שכתבה שולמית אליצור לגבי פיוט אחר, סדר העולם 'אראלי ערפל', החתום 'אלעזר', בשוללה את ייחוסו לקלירי. לשונו של 'אראלי ערפל', ציינה אליצור:

קשה וסתומה, ונראית במבט ראשון כמתאימה לסגנונו החידתי של הקלירי, אך עיון מעמיק יגלה שאוצר המילים המכביד על הבנת הסדר איננו אוצר המילים הקלירי המקורי. ביטויים קשים שאינם מוכרים מיצירות קליריות פזורים כאן, והסתימות נוצרת גם מכוח תחביר מוזר או צירופים שאינם בהירים. הדחיסות הקלירית האופיינית, הנשענת גם על שפע של מדרשים נרמזים, איננה ניכרת בסדר זה.⁷²

אף בפיוטים שלפנינו ישנן זרויות ניסוח מובהקות, קצתן קשות ביותר לביאור. לדוגמה: 'רגע יחידתי פגשה יסודך' (טור 16); 'מתוך הוד תאימותם' (טור 39); 'גלוש אשול' (אך בכתב היד: 'אשול') טור 59; 'איתרתי אותם עד מיפי עד' (טור 63); 'עבי תנין' (טור 84); 'גלפו מלים תהום [אך בכתב היד: "תחום"] הורים' (טור 85); 'גלישותם במים נגלשה' (טור 96); 'טלפי נפש מקצוצי עבות / טסי גפים מזמור להרבות' (טורים 133–134); 'מדוד במידת רחמתים' (טור 162); 'מפוגו נחים' (טור 165); 'עומדי [אך בכתב היד: "עימדי"] בפקק זכרם להרשם' (טור 189);⁷³ 'תעריפת צידה לקחכם' (טור 239). ניסוחים אלה, שעוד רבים כיוצא בהם ישנם בטקסט שלפנינו, אינם נראים הולמים את לשונו של הקלירי לגוניה, וגם קשה להסביר את כולם בתור תולדת השתבשותו של הנוסח.⁷⁴ הצירוף 'תְּעַרְיַת צִידָה' (עמ' 80*, טור 239) מעורר רושם סעדיאני,⁷⁵ כמוהו כלשונות נוספים, דוגמת 'פֶּלַג מְצוֹנָר' (עמ' 77*, טור 193),⁷⁶ וכן גם התארכותם הניכרת של מקצת הטורים (כגון טורים 60, 64,

72 אליצור (לעיל, הערה 2), עמ' 46–47.

73 להוראתו של טור זה ראה להלן, סעיף יד.

74 על כמה מקומות שנשתבש פענוחם ראה להלן, סעיפים יא, יב, יג, יד; על מקום אחד (טור 62) שבו השתבש קמעה הנוסח בכתב היד גופו ראה לעיל, בסעיף זה.

75 השווה ללשונות דוגמת 'תְּאֻלּוֹפֵת', 'תְּעִמּוֹסֵת' שבסוף 'אשא משלי' (לעיל, הערה 47), עמ' נו.

76 היקרותו היחידה של פועל הנגזר מ'צנור' במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית מופיעה בסדר העבודה לרס"ג 'בה' יצדקו ויודוהו' ('יְדָמוּ יְצַנְר'); ראה: סידור רס"ג (לעיל, הערה 37), עמ' רפה.

68, 96, 111, 249).⁷⁷ עוד יש לציין את הלשון 'דְמוּכֵי אֲרָצוֹתָם' (עמ' *70, טור 120), על פי השורש 'דמ"ך' הארמי. מקבילות פייטניות ללשון זו באות במילון ההיסטורי ללשון העברית אך ורק מיצירותיהם של פייטנים מאוחרים ביחס: יוסף אלברדאני, כלף בר סעידי ורב האיי גאון; באחד מפיטוי אלברדאני אף מצוי הצירוף 'דְמוּכֵי אֲרָץ', המקביל בדיוק לצירוף 'דְמוּכֵי אֲרָצוֹתָם'.⁷⁸

צביונם הלשוני של הפיטויים שלפנינו צריך אפוא עיון גדול. לעניות דעתי קשה לשלול את האפשרות שמדובר ביצירתו של פייטן מאוחר באופן יחסי, שניסה את כוחו בחיקוי שבעתת גשם קלירית נודעת ושאל ממנה הן את התבניות הן את חתימת שמו של הפייטן הקדום והמפורסם. אכן, לנוכח מטבע החתימה המובהק שבטקסט אין לכחד כי הצעה זו מרחיקה לכת (אף כי לא לגמרי חסרת תקדים⁷⁹), ויש לשקול אותה בזהירות רבה, אך בהתחשב באופיו הלשוני החריג של הטקסט, דומה שייחוסו לקלירי מעורר אף הוא קושי בלתי מבטל. יתר על כן, אף מצד התוכן ניכרות זריות בולטות בקומפוזיציה זו, שאין כיוצא בהן ביצירות הקליריות מסוגה. כך, לדוגמה, ציונם של ישראל בתור 'מְתַעֲנִים' (עמ' *69, טור 103)⁸⁰ ו'צָמִים הַיּוֹם מְכוּחַ נְשָׁבְרִים' (כך! עמ' *77, טור 201), ואזכורם של 'סְעִירֵי יוֹם הַכִּיפּוּרִים' (עמ' *75, טור 178), המכוונים כנראה לספח את מעמד תפילת הגשם בשמיני עצרת אל עולמן של תפילות הימים הנוראים.⁸¹ מהלך זה אינו אופייני לשבעתות הגשם הקדומות בכלל ואלה הקליריות בפרט, המקבילות לשבעתות הטל באופיין החגיגי ובהתמקדותן בנושאים קוסמוגוניים, קוסמולוגיים, אקלימיים וחקלאיים. בכלל, נראה כי עיצובם התמטי והתבניתי של קטעי שבעתת הגשם שלפנינו חורג מן המסורת הקדומה של שבעתות הטל והגשם, המקוימת ביצירות הקליריות מסוג זה: סדר היצירה (עמ'

77 ראה לעיל, הערה 45.

78 ראה: ט' בארי, החזן הגדול אשר בבגדאד – פיטוי יוסף בן חיים אלברדאני, ירושלים תשס"ג, עמ' 393.

79 בחתימה 'אלעזר בירבי קילר' נקט פייטן מן התקופה המזרחית המאוחרת, מאות שנים לאחר הקלירי, כפי שהוכיחה שולמית אליצור (ש' אליצור, פיטוי ר' אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 13–146). ש"ד גויטין הציע כי מדובר בשימוש מכוון בשם המפורסם מתוך הערה – וזאת כשכל הקהל יודע מיהו מחבר הפיטויים האמיתיים (שם, עמ' 137, הערה 53). לאחרונה פרסמה אליצור מערכת יוצר החתומה 'אלעזר בירבי קילר' (אך גם 'אלעזר קילר') והראתה שאף אותה אין לייחס לקלירי. ראה: ש' אליצור, 'יוצר לשבת "ויסע" לר' אלעזר (בירבי?) קילר', מסורת הפיוט, ד (תשס"ח), עמ' 11–35. אכן, הפיטויים הללו כתובים 'בשפה פשוטה מאוד ובסגנון דליל' (שם, עמ' 33), ומבחינה זו הם נבדלים מן הטקסט שלפנינו, שקשה לייחסו לקלירי בשל זרות לשונו ולא בשל 'דלילותה'. על כל פנים, את ליבונו הממצה של בעיית הייחוס הזאת ראוי אולי לדחות לשלב מתקדם יותר בחקר הפיוט הקדום בכלל וביצירתו של הקלירי בפרט.

80 'עֲנוּנִים' (עמ' *68, טור 101) אף הוא לשון צער ועינוי, ושמה השתבש מ'אֲנוּנִים'; את ההצעה שבביאור ('ישראל, המתפללים בעד עננים') קשה להלום.

81 ראה גם טור 182: 'סְפָרֵי עוֹלוֹתָם (כך יש לקרוא!) בְּהַבְיָאָד'; וראה להלן, סעיף יד.

*62–65) איננו מזכיר כלל את בריאת העולם, והוא מעוצב במחרוזות מרובעות, ללא שילובה של מילת קבע מעניינו של הפיוט בסופי הטורים (דוגמת 'גשם', 'מים', 'טל' וכיוצא בהן), ובסדר הפסוקים (עמ' *65–81) אין מקוימת כל תבנית תמטית.⁸²

יא. עמ' *63, טור 32:

'בָּה יָד נִידָה וְחִזְקָה וְעוֹד לֹא תֵהִי נֶאֱפֶלֶת'.

הלשון מתמיהה והביאור אכן מתקשה ליישבה. מבדיקת עד הנוסח (כ"י קיימברידג' TS NS 101.8) עולה כי יש לקרוא אל נכון: 'בְּהִיר נִידָה וְחִזְקָה וְעוֹד לֹא תֵהִי נֶאֱפֶלֶת'.

יב. עמ' *65, טור 58:

'מְעִירֵי גֶשֶׁם בְּכָל מְבֹא חוּץ'.

אף כאן הלשון מוקשה, ועל פי בדיקת עד הנוסח (כ"י קיימברידג' TS NS 101.8) נראה כי יש לקרוא: 'סְעִירֵי גֶשֶׁם בְּכָל מְבֹא חוּץ'; רוצה לומר, האל האיץ (עיין בטור הקודם) את רדתן של טיפות הגשם בחוצות. מכוח קריאה זו מיתקן גם אקרוסטיכון החתימה (ראה לעיל, סעיף ט).

יג. עמ' *66, טור 68:

'אוֹת שְׁבֶת הִיא יְדָה בְּיַד נֶצֶפֶן וְנִרְאָה כִּי טוֹב'.

גם כאן נראה לפענח אחרת את עד הנוסח (כ"י אוקספורד [Ms Heb f. 37] Bodl. 2707): 'אוֹת שְׁבֶת הִיאִירָה בְּיַד נֶצֶפֶן וְנִרְאָה כִּי טוֹב'.

יד. עמ' *76, טור 189:

'עוֹמְדֵי בְּפִקֵּק זְכָרִים לְהִרְשֵׁם'.

ובביאור: 'עומדי בפקק: בני ישראל, העומדים לתפילה במקום פקוק וצפוף'.

⁸² לסקירת צביון המבני והתמטי של שבעות הגשם והטל ראה: פליישר (לעיל, הערה 42), עמ' 196–198. על סדרי פסוקים וסדרי יצירה בשבעות גשם קלסיות ראה להלן, סעיף טז.

קשה לקבל את הצעת הביאור, המושפעת אולי מן העברית המדוברת בת ימינו (מקום פוק). אכן, מעיון בעד הנוסח (כ"י אוקספורד [Ms Heb f. 37] Bodl. 2707) עולה כי יש לקרוא כאן: 'עִימְדֵי בְּפֶקֶק (ואולי יש לנקד: 'בְּפֶקֶק') זְכָרֶם לְהַרְשֵׁם', וברקע הניסוח הזה ניצב כנראה לשון הפסוק (דברים לב, לד): 'הלא הוא כִּמְס עִמְדֵי, חתום באוצרותי'. 'פֶּקֶק' כאן משמעו אפוא מקום סתר לצד האל, ושימוש לשון דומה ניתן למצוא בסדר העולם 'אראלי ערפל',⁸³ בדברי התורה הניצבת אצל הקב"ה בטרם הבריאה: 'וּבְפֶרְגֹד שְׁלוֹ יִשְׁבְּתֵי / וּפֶקֶק דְּבָרֵי אֲצַבְעוֹתַי טוֹו' (את הצירוף 'פֶּקֶק דְּבָרֵי' ביארה שולמית אליצור: 'הדברים הצפונים ב'י'⁸⁴). בטור שלפנינו נראה לפרש כי האל מצהיר בו שזכרם של ישראל המתפללים יירשם אצלו ('עִימְדֵי') בגנזיו ('בְּפֶקֶק') לטובה.

טו. עמ' 76* טור 192:

'עָבוֹר בְּמִתְן גְּשָׁמִים אֶחָדָשִׁים'.

ובביאור: 'כדי שאחדש ואחיה אותם בהורדת גשמים'. דומה כי מוטב לבאר את לשון 'עָבוֹר' בהוראת 'תבואה', על פי 'ויאכלו מעבור הארץ' (יהושע ה, יא-יב; וכן בלשון תרגומי המקרא הארמיים). ופירושו הטור הוא אפוא: אצמיח להם תבואה חדשה באמצעות הגשמים שאעניק להם.

טז. עמ' 84*–99*:

מס' 14א, 14ב, 15.

בעמ' 88*–96* נדפס סדר פסוקים לטל, קטוע בראשו, החתום '[א?]לעזר' בסופו. מכוחה של חתימה זו נכללו למעשה הן הפיוט הזה הן כלל הקטעים הכלולים בסימנים הנזכרים לעיל בקורפוס ה'קלירי' דנן. ואולם, כאמור לעיל, אין די בעצם חתימת השם 'א(א)לעזר' כדי לייחס פיוט לקלירי.⁸⁵ נשאלת אפוא השאלה: האם ניתן להצביע על נתונים נוספים שיוכלו לתמוך בייחוס כזה?

סדר הפסוקים מיוסד על 'תבנית תמטית' כפולה של תריסר המזלות ותריסר חודשי השנה. הוא בנוי חוליות חוליות, כל אחת מהן בת שתי מחרוזות מרובעות: המחרוזת הראשונה נחתמת בשמו של מזל (הקובע את חריזתה) והשנייה נחתמת בשמו של חודש

83 ראה לעיל, הערה 72.

84 ראה: אליצור (לעיל, הערה 2), עמ' 260.

85 ראה לעיל, הערה 35.

(הקובע את חריזתה), ולה נסמך פסוק מן המקרא. בפיוט נשזר אקרוסטיכון אלפביתי (מחרוזת בת ארבעה טורים לכל אות), ובשתי מחרוזותיו האחרונות מופיעה כאמור החתימה 'א[?]לעזר'.

בעיצוב התבניתי שלפנינו ניכר דמיון לסדרי פסוקים משבעות טל וגשם קליריות, אך גם ליצירות בתר קליריות מסוג זה.⁸⁶

אמנם סדרי הפסוקים הכלולים בשבעות הטל והגשם הקליריות הנודעות 'בדעתו אביע חידות' ('אלים ביום מחסן') ו'אף ברי' ('יפתח ארץ לישיע')⁸⁷ כפולים בהיקפם מסדר הפסוקים שלפנינו ואין בהם כל חתימת שם. ואולם בסדר לטל ('אלים ביום מחסן') משמשות רשימות החודשים והמזלות כתבנית תמטית, כמו בפיוט שלפנינו. יתר על כן, שמות החודשים והמזלות אף משובצים בסופי מחרוזותיו דרך קבע וקובעים את החריזה, אם כי לא בכל מחרוזת ומחרוזת, כבפיוט שלפנינו, אלא לסירוגין.

מקבילה קלירית קרובה עוד יותר לסדר הפסוקים שלפנינו מצויה בסדר הפסוקים 'איילות טל למחנניו יחוסן', הכלול בשבעות הטל הקלירית 'בדעתו אערוך חין מילולים', שנתגלתה בגניזה וטרם זכתה לראות אור במלואה.⁸⁸ שבעתא זו היא מעין אחות קטנה, מצומצמת בהיקפה, ל'בדעתו אביע חידות'. סדר הפסוקים שבה, 'איילות טל למחנניו יחוסן', כולל מחצית מהיקפו של 'אלים ביום מחסן', ואף בו משובצים שמות החודשים והמזלות בסופי המחרוזות – וכאן כל המחרוזות – וקובעים את חרוזיהן; הוא חתום בסופו 'אלעזר'. משלוש בחינות אלה מקביל סדר הפסוקים הזה לסדר הפסוקים שלפנינו. על פי הקבלה זו ניתן לשער לכאורה כי אף את סדר הפסוקים שלפנינו חיבר הקלירי, אבל הסוגיה סבוכה יותר ממה שצוין לעיל. יש לזכור כי מצד ההיקף, התבנית התמטית הכפולה של החודשים והמזלות וחתימת שם הפייטן בסיום, קרובים לסדר הפסוקים שלפנינו גם סדרי פסוקים לטל מפרי עטם של פייטנים אחרים. כך, לדוגמה, מזכיר יוחנן הכהן את החודש והמזל במחרוזת אחת וחורז בשם המזל;⁸⁹ פנחס הכהן, לעומתו, מקדיש

86 מצייין זאת גם המהדיר, בעמ' 23*, הערה 27. הוא מזכיר את סדרי הפסוקים של יוחנן הכהן (ראה להלן, הערה 89) ושל פנחס הכהן (ראה להלן, הערה 90), ויש להוסיף לקבוצה זו את סדר הפסוקים משבעות הטל של יוסף בירבי ניסן (ראה להלן, הערה 91).

87 ראה: גולדשמידט ופרנקל (לעיל, הערה 19), עמ' 418–427; פרנקל (לעיל, הערה 61), עמ' 225–234.

88 כפי שמצייין המהדיר (עמ' 23*, הערה 28), קומפוזיציה זו כלולה במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית. יש להוסיף כי הרשות וסדר הפסוקים שבתוכה נדפסו על פי אחד מעדי הנוסח אצל מלאכי (לעיל, הערה 18), עמ' 118–120.

89 ראה: נ' ויסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ד, עמ' 8–13.

מחרוזת לחודש ומחרוזת למזל אך איננו חורז בשמותיהם;⁹⁰ יוסף בירבי ניסן משווה קריתיים מייחד מחרוזת לחודש, הנחרזת בשם החודש, ומחרוזת למזל, הנחרזת בשם המזל.⁹¹ אף כך מצינו בשרידי סדר הפסוקים הנדפסים במאמר דנן בעמ' *96–99, אם כי קשה להצביע בהם על מערך אקרוסטיכוני סדיר (בקורפוס ה'קלירי' דנן נכלל הטקסט הזה רק על סמך דמיונו לסדר שלפנינו). נמצאנו למדים כי הדגם כשלעצמו אינו ייחודי לקלירי ומופיע ביצירתם של פייטנים אחרים, ובאזכור המזל דווקא לפני אזכור החודש נבדל סדר הפסוקים שלפנינו מכל הפיוטים שנמנו לעיל.

אכן, מלבד הקדמת המזלות לחודשים, קרוב הפיוט שלפנינו קרבה רבה אל סדר הפסוקים משבעתת הגשם הקלירית 'בדעתו אערוך חין מילולים', הן בחתימה המשותפת הן בהיעדרם של קישוטי תבנית נוספים. ואולם, מלבד זיקותיה המובהקות (מצד המבנה, הלשון והתמטיקה) לשבעתת גשם קלירית אחרת ('בדעתו אביעה חידות'), ייחוסה של 'בדעתו אערוך חין מילולים' לקלירי נתמך בכמה יתדות נאמנים, שאין כיוצא בהם כאן: כותרת בעד נוסח, חתימת 'אלעזר' ב'חטיבות המסגרת', ובעיקר החתימה המלאה 'אלעזר בירבי קליר מקרית ספר' המשובצת בטוריו הזוגיים של סדר היצירה הקצר 'אשנן גבורות אל רם ומנוטל'.⁹² לעומת זאת, עדי הנוסח המצוינים לסדר הפסוקים שלפנינו אינם כוללים מסגרת קומפוזיציונית כה מלאה, אם כי באחד מהם מופיעים לפניו שרידי סדר יצירה לגשם שתחילתו 'איפן במעש[ני] אל', הנדפסים בעמ' *87–88. מצד היקפו, נראה כי 'איפן במעש[ני] אל' מקביל ל'אשנן גבורות אל רם ומנוטל'. עם זאת, בניגוד לאחרון, שבו מופיעים לסירוגין טור כנגד אות מן האלפבית וטור כנגד אות מחתימת שם הפייטן, כאן עומדים כל שני טורים כנגד אות מן האלפבית, ומן השריד שלפנינו לא ניתן להעלות כל חתימת שם. על אף הקרבה הנזכרת לשבעתת הגשם הקלירית, מתברר כי גם מבחינה זו אין כאן הקבלה מלאה אליה.

סקירה ראשונית של שרידי סדר היצירה וסדר הפסוקים שלפנינו מן הבחינה הלשונית-הסגנונית איננה מביאה לידי מסקנה חד משמעית. מסדר היצירה נותרו רק טורים מעטים, לקויים ברובם, ובסדר הפסוקים, הלקוי אף הוא במקומות אחדים, מצויים כמה וכמה מקומות בעייתיים מצד ניסוחם ונוסחם (לדוגמה: טורים 53, 68, 91). יתר על כן, השימוש בתבנית כה קרובה ליצירות המקבילות שנזכרו לעיל מביא מדרך הטבע

90 ראה: אליצור (לעיל, הערה 10), עמ' 274–281.

91 שבעתת הטל של יוסף בירבי ניסן טרם נדפסה, אך היא כלולה במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית. על אודותיה ראה: זולאי (לעיל, הערה 1), עמ' 176–177; אליצור, קילר (לעיל, הערה 79), עמ' 131.

92 מלאכי (לעיל, הערה 18), עמ' 118.

להקבלות שונות גם מצד הלשון, שבדרך כלל איננה חורגת כאן מן המקובל. ואולם, אם סגנונם של סדר היצירה וסדר הפסוקים המקבילים בתבניתם שבשבעתא 'בדעתו אערוך חין מילולים' נראה קלירי מובהק, הרי קשה לומר כן ביחס לפיוטים שלפנינו. יתר על כן, כמה מלשוניותיהם מתועדים במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית רק בהקשרים בתר קליריים, ואולי יש בכך כדי להעיד על איחורו היחסי של הטקסט. טור אחד בסדר היצירה נפתח בלשון 'הגם' ('הגם תַּחֲתִיּוֹתָיו רָקַע עַל מַיִם'; עמ' *88, טור 31). מטבע מקראי זה לא נרשם בפיוטים קדם קלסיים או קלסיים (לבד מהיקרות מסופקת אחת בפיוט ליוסף ברבי ניסן משווה קריתיים), אך הוא מצוי לא פחות משבע פעמים בשירתו של רב סעדיה גאון, ופעמיים בפיוטי שמואל השלישי (וכן בפיוטי בנימן בר שמואל ורב האיי גאון). בסדר הפסוקים מופיעה לשון 'עֲדִיפָה' ('עֲדִיפַת בְּרָכָה', עמ' *93, טור 100), שיש לה חבר רק בפיוט אחד לאלעזר בירבי קילר ('עֲדִיפַתוֹ יִכְפִּילָה').⁹³ ראוייה לציון מבחינה זו גם המילה 'מְקַבֵּב' (עמ' *91, טור 75), המתועדת רק פעם אחת בפיוט לפנחס הכהן ופעמיים בפיוטי רס"ג.⁹⁴

מסקנות ברורות יותר דומה שניתן להסיק ביחס לפיוטי הרשות, הנדפסים במאמר שלפנינו בעמ' *84–87. לטענת המהדיר, בעד נוסח אחד, ששרידו נתגלגלו לאוסף טיילור-שכטר בקימברידג', מופיע קודם לסדר היצירה ולסדר הפסוקים פיוט רשות מסוים, ואילו בעד נוסח נוסף, קטע גניזה מאוסף מוצרי, מופיעים שרידיהם של שני פיוטי רשות אחרים (עמ' *22): 'שני אלה נבדלים מפיוט הרשות הנזכר, ובלתי אפשרי לקבוע אם מי מן השלושה הוא פיוט הרשות המקורי' ('Both of these differ from the *reshut* mentioned above, and it is impossible to determine which of the three, if any, *is original*'). ואולם נראה כי לפנינו לא שלושה פיוטי רשות אלא שניים בלבד. כ"י מוצרי (IV 369) כולל את סופו של פיוט הרשות הראשון [...|] [קטנה], פיוט אלפביתי המעוצב במחרוזות מרובעות, שטורן האחרון סטראוטיפי ונפתח בצירוף הקבע 'מְרִשׁוֹת', וכן את המחרוזת הפותחת את פיוט הרשות השני, שסופו כלול בכ"י קימברידג' (TS NS 127.24). פיוט הרשות השני ('תשקיף ממעון [ברכות]⁹⁵) מעוצב במחרוזות בנות שבעה טורים קצרים, שטורן האחרון סטראוטיפי ונפתח בצירוף הקבע 'עֲנִי ה' בְּגִשְׁמִי'; מופיע

93 ראה: אליצור, קילר (לעיל, הערה 79), עמ' 255.

94 ראה: אליצור (לעיל, הערה 10), עמ' 609. שמות מחודשים במשקל 'מְקַטֵּל' היו חביבים במיוחד על פייטני האסכולה הסעדיאנית; ראה לדוגמה: זולאי (לעיל, הערה 6), עמ' מ.

95 כך נראה להשלים את טור הפתיחה, וניתן לאשר השלמה זו מן הלשון המקבילה בפיוט 'אמרי פי יהיו לרצון' (ראה להלן): 'זִיל מִמְעוֹן הַבְּרָכוֹת / תְּשׁוּר לְעֵינֶיהָ בְּרָכוֹת' (א"מ הברמן, עתרת רננים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 102).

בו אקרוסטיכון אלפביתי הפוך (תשר"ק). בכ"י מוצרי כלולה המחרוזת הראשונה מתוכו,⁹⁶ ובכ"י קימברידג' שלוש המחרוזות האחרונות. מתברר אפוא כי הרכב הפיוטים בשני עדי הנוסח חד הוא.

עצם קיומם של שני פיוטי רשות ראוי לציון. נראה כי אין מדובר בצירופם של שני פיוטים ממקורות שונים אלא בצמד שנוצר מראש בתור שכזה, שכן במחרוזות החותמת את פיוט הרשות הראשון מופרת התבנית השוררת בטורי הסיום של שאר מחרוזותיו, הפותחים בלשון 'מרשות', ונקטת תבנית טורי הסיום שלפיוט הרשות השני ('ענני ה' בגשמי'). לעומת זאת בשבעות הגשם הקדומות בכלל, והקליריות בפרט, משמש פיוט רשות אחד בלבד. דומה כי גם עיצובם הסטראוטיפי של פיוטי הרשות שלפנינו אין כיוצא בו בפיוטי הקלירי שייחוסם מבורר,⁹⁷ ויש בו דמיון ניכר לפיוטי פנחס הכהן דווקא. בשבעות הגשם לפנחס משולב פיוט הרשות 'אחלה בתחנון', שמחרוזותיו (המרובעות) נחתמות בלשון קבע קרובה מאוד לזו הנקוטה בפיוט הרשות השני דנן: 'ענני ה' ענני בגשמי'; ואילו לפני סדר העבודה שלו ליום הכיפורים מובא (באחד מעדי הנוסח) פיוט הרשות 'אשווע לצור עולמים', שמחרוזותיו נחתמות בלשון קבע קרובה מאוד לזו הנקוטה בפיוט הרשות הראשון דנן: 'אשא (או: אפתח פי) מרשות'.⁹⁸

ואולם המקבילה המובהקת ביותר לטקסט שלפנינו כלולה בשבעות גשם אנונימית מן הגניזה שטרם זכתה לראות אור במלואה.⁹⁹ קומפוזיציה זו כוללת אף היא שני פיוטי רשות, ונראה כי 'תשקיף ממעון [ברכות]', פיוט הרשות השני שלפנינו, אינו אלא חיקוי של 'אמרי פי יהי לרצון', פיוט הרשות השני מקרובה זו, שנדד אף למנהג צרפת.¹⁰⁰ שני הפיוטים מעוצבים בדיוק באותה תבנית בלתי שגרתית: ארבע מחרוזות בנות שבעה

96 בטור האחרון של המחרוזת יש לקרוא בכתב היד 'ענני בגשמי [בְּרִכּוֹת]', ולא כפי שנדפס בעמ' * 85, טור 32; נראה כי המעתיק פסח כאן על שם ה' בשל דוחק המקום.

97 ברשות 'שיר השירים אצפצף למענג פסוחה', הכלולה בשבעות הטל לשבת 'בנאות דשא אשביע המוני', נחתמת כל מחרוזת שנייה בלשון מעין 'ענני ה' בטללי מנוחה'. שבעתא זו מצוינת בקטע גניזה בתור 'גבורות טל שבת אלעזר' אך איננה חתומה. שלום שפיגל ומנחם זולאי לא הוציאו את ייחוסה לקלירי מידי ספק (ראה: ש' שפיגל, אבות הפיוט, בעריכת מ"ח שמלצר, ניו יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 154–156).

98 ראה: אליצור (לעיל, הערה 10), עמ' 406–408, 494–496. ייתכן מאוד שפיוט הרשות הראשון דנן עוצב על פי 'אשווע לצור עולמים' (על הקרבה ביניהם מעיר אף המהדיר, בעמ' * 22).

99 קומפוזיציה זו טרם נדפסה אך היא כלולה במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית. על אודותיה ראה: זולאי (לעיל, הערה 1), עמ' 562. קטעים מתוכה (סדר הפסוקים וכן פיוט הרשות 'אמרי פי יהי לרצון' הנדון להלן) נדפסו אצל הברמן (לעיל, הערה 95), עמ' 102–104.

100 ראה: גולדשמידט ופרנקל (לעיל, הערה 19), עמ' 404–405; ולשון הטור הפותח: 'אמרי פי יהי לרצון'. קיומו של הפיוט בקטע גניזה ופרסומו בידי הברמן (ראה לעיל, הערה 99) אינם נזכרים שם.

טורים קצרים, שטורן האחרון סטראוטיפי ונפתח בצירוף הקבע 'עֲנִי (או: עֲנֹה) ה' בְּגִשְׁמִי'. גם הצירופים שבהם נחתמות המחזרות זהים כמעט לחלוטין: 'גשמי רצון', 'גשמי ברכות', 'גשמי נדבות' ו'גשמי בורות' (או: 'גשמי בורות שיחים ומערות').¹⁰¹ אמרי פי יהי לרצון' הוא פיוט אלפביתי ואילו 'תשקיף ממעון [ברכות]' בנוי על פי תשר"ק, ומכוח הבדל זה דומה שניתן להוכיח בעליל את תלות האחרון בראשון. מחזרותו האחרונה של 'תשקיף ממעון [ברכות]' כוללת את צמד הטורים הבא: 'גִּיבַר מְלֻקְשׁוֹת יוֹרוֹת / שְׁיֵהִי גִשְׁמֵי בּוֹרוֹת'. על הטור השני מעיר המהדיר כי 'הנוסח נראה משובש, שהרי הוא לא מספק את אות האקרוסטיכון הדרושה', כלומר ג' או ב' (עמ' *87). למעשה, ניתן למחוק על נקלה את הצירוף 'שְׁיֵהִי' ולפתור בכך את בעיית האקרוסטיכון, שהרי התיבה הבאה פותחת באות ג' ('גִּשְׁמֵי'); ייתכן מאוד כי לכך אף כיוון מחבר הפיוט מתחילה. ואולם דומה כי בקיומה של התיבה 'שְׁיֵהִי' כאן יש כדי להעיד בעליל על העתקה מן הפיוט המקביל 'אמרי פי יהי לרצון', הכולל במחזרותו האחרונה את צמד הטורים הזהה כמעט לגמרי: 'שִׁפַּר מְלֻקְשׁוֹת יוֹרוֹת / שְׁיֵהִי גִשְׁמֵי בּוֹרוֹת'.¹⁰² שם ננקטה לשון 'שְׁיֵהִי' בדיוק כדי 'לספק את אות האקרוסטיכון הדרושה', במקרה זה: ש"ן.

מן הממצאים שהוצגו כאן נובע ככל הנראה כי פיוטי הרשות שלפנינו מאוחרים למדי, בתר קליריים. אף פיוט הרשות 'אמרי פי יהי לרצון' כשלעצמו, שעמד כאמור לפני מחבר הפיוטים האלה, איננו נראה קדום, הן מצד תבניתו הן מצד לשונו הקלושה למדי, ודי בצמד הטורים שצוטט לעיל כדי להדגים זאת.

יז. עמ' *91, טור 76:

'יִרִידַת גִּשְׁמִים בְּרֻכּוֹת יוֹשָׁאב'.

ובביאור: 'מי הגשמים היורדים על פני האדמה יישאבו בעדינות בידי ישראל'. הרעיון המוצג בביאור – שאיבת מי הגשמים 'בעדינות' – מתמיה, והצירוף האדוורבאלי 'בְּרֻכּוֹת', הרווח בעברית של ימינו, לא יכירנו מקומו בטקסט מן הגניזה. נראה כי יש לנקד: 'יִרִידַת גִּשְׁמִים בְּרֻכּוֹת יוֹשָׁאב'. ניתן אולי להשוות ניסוח זה ללשון

101 מקור ארבעת הצירופים הללו במשנה, תענית ג, ח; אך שם: 'גשמי רצון ברכה ונדבה' ביחיד (הערת מורתי פרופ' שולמית אליצור).

102 הברמן (לעיל, הערה 95), עמ' 102. ישנן הקבלות מילוליות מדויקות רבות בין הפיוטים, ראה לדוגמה הנזכר לעיל, הערה 95.

המדרש (בראשית רבה פב, ב, עמ' 978): 'ניטען ברכות'; ויש לציין גם ללשון התפילה 'ותן טל ומטר לברכה' ולצירוף 'גשמי ברכה' בלשון חכמים.

לסיכום, יש להודות שוב למהדיר על פרסום הקורפוס המקיף ורב העניין המוצג במאמרו, ולהביע שוב תקווה כי בבירורים השונים שהוצגו לעיל יהיה כדי לקדם את הבנת הקורפוס המגוון הזה על בוריו. אכן, התקדמות במשימות ההדרה בשדה הפיוט הקדום, בד בבד עם הקפדה מרבית על הדיוק בביצוען, תוכלנה להציע לנו בעתיד אל עבר יעדים נכספים, ובהם קיבוץ כלל פיוטי רבי אלעזר בירבי קליר במהדורה שלמה ומתוקנת, שיאפשר לנו להעריך הערכה טוב יותר את דרכי היצירה של המשורר המופלא הזה על רקע שירת הקודש העברית הקדומה לדורותיה, וכך לעמוד ביתר דיוק וביתר מלאות על צביון ועל ייחודן.

